

VAJDA JÁNOS: SIRÁMOK

Az elbizonytalanodó én lírája

A lét értelmének feszegetésével induló ciklus, hol hévvel, hol kesergő lemondással csapong, űzi szerelmi vágy és költői küldetés-tudat. Egy-egy idillnél pillanatnyira elidőzik, hogy azután belső nyugtalanságtól hajtva tovább fusson, majd lelassulva ismeretlen cél felé tapogatózik. A magára nem találó én lázas keresése ez a ciklus.

Sajátos „műfaj” a ciklus. Benne a szerző tudatos elrendező elvét, a verseket összetartó egységet keressük. Ez sok esetben csak laza összekötő szál, amely legfeljebb a versek létrejöttének csupán kölső körülményeire vet fényt, de nem sokat mond a lényegi, a költőiséget tevő belső indítékokról, arról a lírai alapról, amelyen létrejöttek, s ahonnan ki kellett szakadniok, felszínre kellett törniök.

A ciklust úgy lehet felfogni, mint egyetlen költeményt, amelyben az egyes versek a szakaszok szerepét töltik be. Bármennyire távol esnek is egymástól keletkezési idejüket tekintve a versek, s talán a ciklus rendjének sincs köze a külső időrendhez, mégis így nyújtanak hiteles vallomást a költő belső világáról, átalakulásainak fázisairól. Az a különös helyzet áll itt elő, hogy a lírai versek epikai keretet adnak, a költői én belső történetét mondják el. Mintha egy vers már nem volna elég egy-egy dalba zárható érzéskomplexum kifejezésére.

A *Sírámok*at ciklusba fűző szál nem könnyen megtalálható, szemmel látható külső kapocs. A legkülönbözőbb területekről induló verseket legszorosabban a hangulat egysége tartja össze; csaknem valamennyi lefelé tendál, kilátástalannak érzi a jelent és céltalannak a küzdelmet. De nem csap még át a pesszimizmusba ez a kilátástalanságérzés, éppen most küzd önmagával, szeretné visszanyerni elvesztett egyensúlyát, s ehhez erőt elsősorban magánemberként a szerelemből óhajtana meríteni. Nem küzdelem ez még az én és a világ között, nem elvek vezetik még a költőt, csak érzések, s innen nyeri a ciklus — hangulatiságát.

Kitűnően intonálja ezt a tárgyatlan, célt kereső hangulatiságot a *Sírámok* I. darabja. Ha valóban első szakaszként fogjuk fel e verset a ciklus élén, akkor igen érdekes megállapításra juthatunk. Vajda megfordítja a dalforma eddigi rendjét, amely a lényegét a poénban igyekszik sűríteni, a vers élére állítja, tétellé teszi, amit részleteiben az egyes versek fejtenek ki. Nyugodtan kezdhetné a ciklust a *Sírámok* II.-vel vagy akár más darabjával is, és helyezhetné a *Száll a hegyre barna felhőt* a ciklus végére, zárószakasznak is. Úgy összefoglaló, így hangulatot jelző szerepe van.

A *Sírámok* ez első darabjában rezdül meg először tisztán hallhatóan valami a XX. század vagy legalábbis a századforduló hangjából. Érzik a versen, hogy költője másként érez és másként fogalmaz, mint elődei, hogy kezd kibújni a XIX. század burkából. Verse messze több annál, mint amit a szavak összeadnak; a gondolatok összességén túl, alig megfogható sejtései jelzik, hogy túl a régien — de még az új előtt — álló jelenséggel találkozunk.

A kép már szinte elveszti külső jelentését, a lényeg mögéje rejtőzik, az éles határok elmosódnak, sem a romantika hevesége, sem a realista látásmód határozottsága nincs meg benne, noha a képek, kifejezési eszközök önmagukban, külön-külön a reális világból valók, összességük mégis más — mindkettőn túli — összetett, rejtett, belülről feszítő költői világot takar.

Bár benne áll egy valóságos környezetben, mégis egy láthatatlan világ jeleit keresi benne. A látomás és valóság határán mozog. Egy időre megszűnik korezméket hirdető XIX. századi költő lenni, már maga keres választ kérdéseire, s a természettől vár feleletet, ahova bezárkózik az emberek elől.

A keresés hangja még nem izgatott, nem lázas, formája még megőríz valamit a dal egyszerűségéből, de az érzelmi-gondolati egyensúly megbomlását a nyitott versvég már jelzi. A dalra jellemző egyszerűségen átlépve valami átfogóbbra tör, az egyneműséget az összetettség váltja fel, a dalforma burka erősen megfeszül.

A magában tűnődő költő sirámokra fakad.

Kora lelkesedett a ciklus első összefoglaló címéért, a *Sirátyokért*, ami érthető, mert jól kifejezte a kortársak szemében legjellemzőbb vonását e versfűzérnek, a nyugtalan csapongást, amihez illett a vijjogás asszociációja is. Ma a *Sirámok*at érezzük találóbbnak. Sirás ez, fájdalmas zokogás és tehetetlen siránkozás is: sirám, erőtlen lamentáció.

Amint a népdalküszöbnek beillő első soron át belépünk a vers világába, azonnal otthon érezzük magunkat. Nem nekünk kell visszalépnünk egy előző korba, hanem az közelített hozzánk. Honnan ez az azonnali jövőbe találás 1854-ből, ez az új reagálás a külvilágra, a számunkra oly ismerős hang? Lehet rokonságot találni – mint azt az irodalomtörténet meg is tette – Vajda Péterrel, még inkább Vörösmartyval, sőt még Petőfivel is. A magam részéről benne érzem a „válság idején” vívódó Arany Jánost is, de közvetlen elődként senkit sem lehet megnevezni, mert ez Vajda saját hangja.

Vajda nem teremtett – mint a legnagyobb költők – új világot, de pszichológiailag új világ az övé, s ehhez ez a megtalált, legillőbb forma. Próbálgatja ezt a hangot a *Sirámok* előtti *Nyári délben* is. Csaknem azonos mozdulatlan táj, ember nélküli némaság, a nagyság nyomasztó csendes ereje nehezül rá; kozmikumba kapcsolódó, az egyetemesbe révedő szemlélődés ez már, ha magán viseli is még Petőfi kezének vonásait is.

Az én-centrikus ciklus vallomás-versei egy-egy lírai telítettségű lelkiállapot rajzai, de korántsem az első versnek a folytatásai, inkább visszaütnek az elődökre, kortársakra. A ciklus II. darabja már nem olyan halk, nem is ember nélküli, nem meghitt együttlét a természettel. Sokkal zajosabb és zaklatottabb, egészében véve jóval „kisebbszerű”, mint a *Sirámok* I. A „*Száll a hegyre barna felhő*” kezdetű vers ki nem mondott sejtetései nagyobb feszültséget keltenek az olvasóban, mint az érzelmeit megfogalmazni, konkretizálni igyekvő II. darab. A rejtelmességről lehellő fátyol után már nem érdekes a kitakart nép. Nem a tartalmi megfogalmazásra gondolok, hanem a költőileg megfogott versalapra. A más dicsősége miatt kifakadó ember kisebb lett azzal, hogy leleplezte magát, hogy levetette a titokzatosság burkát magáról. Ezt nem csupán alkotói módszerének megváltozása okozza, amely a ciklus I. darabjához viszonyítva feltáróbb, direktebbé lett, hanem átlátszóbbak az eszközei, a képei is. A *Sirámok* I. egésze jelez valamit, közel áll a szimbólumhoz, a II. versben az egyes képek csak hasonlatok ezen keresztül láthatóvá váló lelkitalalomra.

E versnek nem válik javára, hogy a „*Száll a hegyre*” kezdetű darabbal vetjük össze, pedig önmagában – nyerségei ellenére is – vannak újnak ható vonásai; az elűzetés és örökös nyugtalanlás, az egyeduralomra törő vágyakozás modernebbé is tehetnék, ha a költő megtalálta volna hozzá a megfelelő formát. Az utolsó szakasz nagy utat jár be: a népdaltól Petőfin át némi „byronkodással” Adyig vezet.

Szól a zene, harsog
Mint diadalének . . .
Én oly búsnak érzem,
Mintha temetnének;
Mintha temetnének ifjú
Koránhunyt halottat;

Mintha hallanám zörögni
Saját koporsómat! . . .*

E darabbal az első versben feltett kérdés továbbgyűrűzik. Annyit tudunk csak meg, hogy valami dicsőségnek szakadt vége — s ez költői alapnak elegendő —, de hogy miből fakadt ez a dicsőség, ami elveszett, azt teljesen nyitva hagyja a vers. Talán a következő darab nyújt valami segítséget? Valóban, egy lépéssel közelebb visz az „érdemes élet” titkához. A szóki-mondó XIX. századi költővel ellentétben, s a századforduló költőjéhez közelebb álló, csak-nem szimbólummá váló hasonlatsorral sejteti, hogy a közösségi emberi életnek volna tulaj-donképpen értelme.

Az első darab mélaságából valamit visszaidéző *Sírámok* III-nak mélyebb hitető ereje van, mint az előző vers kifakadó — lezuhanó végletességének. Szelid hangja együttérzésre készítet, s nem tagadhatjuk, hogy a „boldogításnak”, e nagyon is XIX. századi emberi feladatnak ebben a minden határozottságot kerülő általános formában is hatóereje van. A mód azonban, az ellágyulás, a könnyű, álomszerű suhanás már korántsem ennek az időszaknak sajátossága, hanem a századforduló elfáradt energiátlanságának jellemzője.

Az I. vers megfogalmazatlan általánosságára adott válaszok főnévi igeneves formája további általánosságokat jelez ugyan, de mégis felbontása, s olvashatóbb körülírása a keresett élet értelmének: bujdokolni, nem nyugodni, siránkozni s

Átsuhanni a világon
Kinevetett, ismeretlen
Fájdalomtól üldözötnen.

A „megfejthetetlen álmok” és „ismeretlen fájdalomtól üzött” költőt érezzük hozzánk is közelebb állónak, s a Juhász Gyulák, Tóth Árpádok elődjének. Mennyire rokon sorok ezek a Juhász Gyuláéval:

Elborulások fiának születtem,
Kit nem ismert bánatok árnya nyom.
(Haza . . .)

A komolynak, sőt ünnepcéyesnek induló vershez nem illik a heinei fordulatú, frivol utolsó szakasz. Az első személyre konkretizált magatartást tettettettnak érezzük, amely nem semmi-síti meg az őszinte érzés hitelét, amelyeket egy mozdulattal igyekeznek eldobni magától. Új helyzetben az önmagával szembekerülő költő belső harcának első fázisa ez, a legkézenfekvőbb az ellentétbe átcsapva „oldani meg” a kínzó kérdést. De hát ez nem ilyen egyszerű. Az önmagát ketté osztó Vajdát érző énje a tettek felé vonja — vállalva a kigúnyoltatást is —, még ha értelme, a meggondolás hiábavalónak is ítéli ezt.

A dilemma nemcsak Vajda sajátja, hanem csaknem minden kortársáé. Küzd vele Arany is a maga módján, de korproblémává éppen Vajda teszi, s teljes erővel majd csak a 70-es évek illúziótlanságában tör ki.

Hamar előbukkant a *Sírámok* egyik legfőbb kérdése, a magány és a közösség viszonya. Most indul meg a költő és a közösség kettészakadása, az elszakadás — kitaszítottás fájdalmas

* Az idézeteket Vajda János Összes Művei, Bp. 1969. kiadásából vettem — az *aki, ami* alako-kat egybeírva —, mindenkor csak annyit, amennyit egy-egy megállapítás igazolására szük-ségesnek véltem, de az egyes versek elemzésének követésében nélkülözhetetlen a teljes vers-szöveg.

és átoksújtott útjainak szétválása. A költőnek a romantika felfogása szerint a közösség előtt kell járnia, de az ötvenes évek költőitől már nem mindenki várja ezt, s a költő sem kíván velük haladni (helyesebben: „maradni”), el kell válniok. A reformkor és a forradalom-szabadságharc költőinek éltető közege a közösség, az együtt lélegzés az egésszel, s a temető sirja számára a visszhangtalanság. Arany kétségbeesésében a 60-as években szinte megnémul. Vajda megpróbál fölébe kerekedni, lemondani róla, de erre — mint igazi költő — képtelen. Megveti és óhajtja a világot. Visszavágyik arra az elismerésre, amelyben Petőfi társainak körében annak idején neki is része volt, és szenved, ha ezt nem kapja meg a megváltozott viszonyok között is. Petőfi olyan szuverén hatalomnak érezte magát, aki természetesnek vélte elismerését — és szükségesnek is tartotta, küzdött is érte, Ady követelte a világtól, Vajda csak elvárja és fájlatja annak elmaradását.

Vajda még élt abban a világban, amely példát mutatott a földi valóságban is elérhető hatalomra, ezek alapvetőbb élményei, s azért még nem kényszerül képzelt burkot szőni maga köré, külön világot teremteni kárpótlásul a maga számára, mint az utána jövő Reviczky vagy Komjáthy, akik kénytelenek egy vágyvilágot kialakítani, hogy el tudják viselni a valóságot. De az új körülmények új élményeket szülnek, s az egymásnak ellentmondó hatások differenciálják, megosztják a költőt ént, ezzel új területek kapcsolódnak be az emberi mélységekből, előtör az eddig háttérbe szorított magánéleti ember is.

Az eddig is sejtetett, de ki nem mondott „életcél”, a szerelem, mélyen beágyazva egy modern keretbe, a ciklus IV. darabjában hangzik el. Úgy tetszik azonban, hogy a hangulatinak indult ciklus egyre inkább spekulatívva kezd válni, talán mert az általános érzelmi-élményt akarja megragadni, közelebb hozni, konkrétábbá tenni, s ezzel a vers elveszti spontaneitását. A természeti képek érzelmi irányba terelik a hatást, nem pedig a verset megszüülő gondolati tartalom felé, a poénként elhelyezett *Volt nyaram és — nem szerettemhez*. A kiélezett, nagyon is tudatos befejezés már nem a dal hatását kelti, hanem eddig össze nem illő elemek keveredését, mutatva, új megoldás felé tart. Nem a lírai szuggesztíóra támaszkodik csupán, hanem megtoldja egy kijelentő elemmel is.

A vers igazi „sírám”, paralel darabja a *Sírámok* I.-nek, azzal szinte tökéletesen azonos hangulatot lehel, s eszközeik is csaknem azonosak. Ez akkor derül ki szembeötlően, ha a három első szakasz első két-két sorát olvassuk össze: *Hova lett a nap az égről? | Hirtelen hogy elsötétül! | Hideg szellő száll a fákra, | Tővig áborzadnak rája; | Halálcsöndesség az erdön; | Néha hull alá rezzentőn | Egy-egy levele a fáknak* — azonosak a *Szűll a hegyre* képeivel. Idézhetné ugyanazt a lelkiállapotot, ha nem más volna a célja.

A „tartalom”, amit a vers kimond, új Vajda eddigi költészetéhez viszonyítva. Nem pusztán egy ifjú ember szerelemre vágyakozása rejlik mögötte, nem is a szerelmi élmény keresése, mint Petőfi sok korai versében. A már 30 éve felé közeledő költő az elszalasztott szerelemben a terméketlen, céltalan életet is siratja; felcsillan az élet értelmének mélyebb megpillantása — s ez kiindulópontja lehet a filozófiai fejtegetéseknek is. Minden attól függ, mennyire sikerül ezt elmélyítenie emberileg és társadalmi érdekűvé tennie. A romantikában a szerelem sorsként fonódik egybe a közéleti nagy szereppel, s ezáltal felmagasztosul, a polgári viszonyok között magánjellege hangsúlyozódik ki elsődlegesen, ezt kell elmélyíteni és kiszélesíteni, az individuális élményt korélménnyé növeszteni.

A sok tekintetben féltőn álló Vajda János-i költészet egyik ez időbeli jellemzője az erős hangulati ingadozás is. A *Sírámok* IV. versében még így kiált fel ijedtében: „*Hova lett a nap az égről? | Hirtelen hogy elsötétül! | Mintha állana itélet, | Valakit kivégeznének . . .*”, a következő versben pedig már szinte ujjong: „*Mily vidám, örömtelt | A nap nyugovása!*” Ugyanannak a természeti jelenségnek ilyen ellentétes érzékelése nyilvánvalóan a költő belső világának megváltozásával függ össze. A benyomásokra még reagálni kész, a lélek rugalmasságát még őrző nyugtalan, mozgékony költőiségre vall a ciklus e darabja, amely különösen Aranyt és Adyt egyszerre idéző záró szakaszával vált híressé.

Vörös az ég alja,
Szélvihar lesz holnap:
Azok a vén romok
Mind mind leomolnak . . .

Nincs ebben a versben semmi kézzel megfogható bizonyosság, mégis rövid sorainak lebegése, az egészet átlegő könnyedség a felszabadult kedély bizakodásáról vall. A népi szemlélet, valami homályos történelmi utalással remek szimbólummá egyesül. Különben az egyes szakaszok maguk is egy-egy kibontatlan szimbólumnak a burkai. Az első szakaszban kifejtetlen marad, hogy milyen hazáról van szó – vannak akik nem is a „pátriát” érzik a megjelölésen, hanem a szerelem világát. Mit jelez a „rom” a második szakaszban? Reménységűgár a harmadik szakasz „sugára”? *Nem tudjuk*. De biztosan *érezzük*, hogy mit jelentenek. Az újabb költői eszköz, a sejtetés jön ebben segítségünkre.

A ciklus egyes darabjai egyre többet tárnak fel a Vajda-misztika titkaiból. Szinte mérföldkőnek számít ebből a szempontból a cikluson kívül *Előérzet* címet viselő VI. vers.

Érzem, hogy sirni fogok egykor,
Majd midőn a kihült képzelet
Együtt látja mind a boldogságot,
Amit nem bírt, s mégis elveszett . . .

Ez az első szakasz zárja magában a tulajdonképpeni kérdéskomplexumot: miként lehetséges annak elvesztése, amely sohasem volt a tulajdonunk, de még a birtokunkban sem? Hogyan lesz ebből az abszurdnak tartható tudatból érzelm, lírai alap a költészet számára? Nem kétséges, hogy csak e különböző alapú elemeket egybeötvöző képzelet segítségével. Egyedül a képzelet, ez az egyszerre intellektuális és érzelmi eredetű *lelkitevékenység* képes soha meg nem történő eseteket egész életre szóló élménnyé alakítani. Vajda költészetének ez az egyik legsajátosabb vonása: az vált élményi alappá benne, ami sohasem szerepelt élménye között, a *negatív élmények*.

Nem vágyakozás ez valami meghatározatlan után, a vágy sokkal konkrétabb irányulás, rendszerint megvan a tárgya, inkább a betöltetlen úr ez, amelybe nem tudni mi kerülhetett volna, s Vajda költészetének jelentős részére éppen ez üres tér betöltésének keresése a jellemző. Valójában sohasem sikerül megtöltenie kielégítően s ebbeli erőlködése okozza szenvedéseinek egy részét. A képzelet számtalan utat-módot keres és talál; magyarázatot és kibúvót, önáltatást és rideg tényeket halmoz össze, állít egymással szembe, s mindez önmészítő tűzzé csihó-lódik a folytonos újra- és újraélesztgetések során, amelyek végül is úgy hozzánőnek a költő énjéhez, hogy azokat levetni képtelen, s már nem is akar tőlük megválni – habitusává nőttek.

E gondolatsor kapcsán szembe kell néznünk az érzelm és értelem viszonyának kérdésével. Sarkos ellentétként, egymással viaskodó erőkként kell felfognunk Vajda költészetében, ugyanakkor egymást kiegészítő elemekként. Az *Előérzet* tagadhatatlanul érzelmi telítettségű vers, de az eszközök, amelyekkel ezt a költő eléri, nem líraiak, hanem gondolatiak, epikaiak, hiszen egy jövőben megtörténő cselekvés leírása e költemény. A kérdés: hogyan lehetséges lírai versben az érzelmeket – örömet és fájdalmat, boldogságot és csüggedést – intellektuális úton felidézni? Mi van ez esetben az élménnyel? Nemcsak a szívet közvetlenül ért érzés lehet lírai élmény? Egyáltalán milyen alapon tartunk egyes élményt elsődlegesnek vagy közvetettnek? Nem ugyanolyan értékű a képzel, az elgondolt, mint a külső valóságban átél? Miért másodlagos az olvasott, látott vagy hallott élmény? A költőiség szempontjából bizonyos, hogy a képzeletnek éppen olyan élményi hatása lehet, sőt olykor még fokozottabb, mint a velünk valóban megtörtént eseteknek. Az éneket ért eseménynek döntő jelentősége lehet, míg a másoké esetleg hidegen hagy, de a másokat ért eset egyenértékű élményt nyújthat,

mert tudatunk önkéntelenül is énünkre vonatkoztatja bekövetkezés nélkül is. Az élmény valóságát nem az átélés valóságán múlik, hanem annak intenzitásán, az átélés mélységén.

Példa arra is a ciklus VI. darabja, hogy az ének a külvilágtól való elszakadása válságot idéz elő magában az énbén is. Felmerül a tettek és az elszalasztott lehetőségek értékelő összevetése és az abból adódó további magatartásforma. Végő soron ez a közéleti ember vereségének bevallása, azzal tetézve, hogy ezért még a magánéleti boldogságot is elvesztette. Ez a felismerés azonban egyelőre a költőn belül marad, de a belső egyensúly megbomlását idézi elő, szemben a későbbi, a világot vádoló kifakadásaival. Az eksztatikus jövőbelátás, az érzelem epikai formába ömlesztése szokatlan alakot ölt e versben, amely azonban továbbra is követi a dalforma versvégre épített szerkezetét.

A belső egyensúly megingásának egy-egy pillanata még Aranyánál is megtalálható az ötvenes években, a *Mint egy alélt vándor* több sora is tanúskodik erről, s summája az, hogy: „*Nem mertem élni, mert élni akartam.*” Vajda költészetében ez a motívum szinte minden ciklusán végighúzódik. A mindent betöltő korélmény, a „világ bírása”, a múlandóság legyőzése, a messzeható tett romantikus vágya ez időre már az élet egy kis darabjára szűkül össze, a magánélet világára, de heve olykor a nagy eszmék szolgálatának tüzét idézi, s ilyenkor egy-egy új vonással gazdagítja a dalformát; máskor – csendesülvén – a népies zsánerkép kitaposott útját járja. (*Sírárok* VII.)

Az a merőben új hang, amely a ciklus első 5–6 versében szemünkbe ötlük, a VII-től kezdve csökken, olykor teljesen visszatér a népiességhez, s ez a jelenség egy-egy versen belül is feltűnik olykor. A versek kettős arculata abból fakad, hogy Vajdából már előtört az új útra lépés szándéka, de a népiesség oly sok sikert aratott, jól kitaposott ösvényét nemcsak nem könnyű elhagyni, de emellett fűti az a vágy is, hogy megmutassa, ebben a nemben is felveszi a versenyt a legkiválóbbakkal is, s ebből sokszor sajátos műfaji-stílusbeli keveredés születik. Egy-egy népiesnek tetsző vers egyszerű csak hangot vált, a szubjektív reflexiók eltérítik eredeti irányuktól.

A *Sírárok* kísérlet sor az élet lényegének megfajtására, a mely egy-egy pillanatra oly könnyen elérhetőnek tetszik, máskor átláthatatlan titkok fonják körül. Vajda szembekerülése az énjén kívül eső világgal, majd önmagával, hol végzetesen, nyomasztóan félelmetes, hol csaknem könnyed, egy-egy pillanatra mintha felülemelkedne a kételyeken is. A ciklus III. darabját még azzal fejezi be, hogy már nincs hite a költészetben sem, de a VIII-ban már szinte Juhász Gyula híres gondolatát mondja ki: „*Nem a pacsirta fontos, csak a dal.*” Vajda még nem tart itt, de vállalja a magyar költő gyakori sorsát is, mert érzi és tudja, hogy aprópénzzel nem lehet megfizetni a költői szolgálatot, annak jutalma önmagában van. S ami kiemeli, fölébe emeli a többieknek, az a melegség, az érzés melege, szemben a „hideg világgal”. Az önmeggyőzésre szánt versek egy időre át-átsegítik Vajdát a kritikus pontokon, s most még megelégszik elégtételként egy-egy társadalomnak adott oldalvágással.

A kétely és bizakodás váltakozásai olykor egészen merész, új gondolatokat és vele együtt új formákat is szülnék, olyanokat, amelyek már az eljövendő Vajdát idézik, sőt több tekintetben már rajta is túlmutatnak. „*Naprul napra sötétebb lesz / Éjről éjre hidegebb*”, ezzel a szokványos népies képpel indul a IX. vers, hogy azután a megszokott párhuzammal a költőre vigye át az elmúlást, és szembeállítsa az egykori, vágyakkal és szenvedéllyel teli ifjúval. Kár volna e külső burok vizsgálatánál sokaig időzni, annál is inkább, mert e kép a 4–5. szakasztól kezdve megszűnik és majd csak az utolsó előtti strófában tér újra vissza. Lényege-sebb ennél a dekadensen hangzó „késő” kimondása: „*Őszi nap, késő a fényár! / Hajnal, késő harmatod!*” De még ennél is tovább lendülve Reviczky rettenetes filozófiáját idézi már: „*De csordultig tölt reménnyel / Vessz, hogy kétségbe ne ess!*” Csaknem ugyanaz a gondolat ez, amit Reviczky így fejez ki: „*Én irgalombul azt kívánom: / Halj meg, míg ifju vagy, leányom.*” (*Perdita* utolsó versében.)

E kinban fogant hangot még tovább tudja fokozni, az utolsó előtti szakaszban egyetemessé

teszi az elkeseredés fájalmát, s modernbibliai pátozzsal, világ végét idéző átokkal, egyszerre Arannyal és Adyval rokon hangon mózesi átkot szór a világra.

Fogyatkozz el, nap, de végkép!
Ingjatok meg, hegyek! és
Feketülj el szelid kék ég —
Legyen kétségbeesés.

És megint az ismert jelenség. Az általánosítással a tetőpontjára emelkedett verset tovább fokozni már nem lehet, s folytatni sem volna szabad. Vajda azonban az utolsó szakaszban — afféle poénnek szánva — magára tereli a figyelmet, anélkül, hogy akár csak sejtetni is tudná mi gondolatának tulajdonképpeni lényege. Rejtve marad a mag a kemény héjban: „— *Sírnék majd, de nem tudok* . . . záró sor nem egyenértékű az egyetemes veszteséggel és fájdalommal.

Nem erényként, s nem is elítélésképpen említjük, de mint jelenséget feltétlenül észre kell vennünk, hogy mennyire megsokasodtak a versben az asszociációs szakadások, a be nem fejezett vagy ki nem mondott gondolatok, csak sejtetni lehet mit jelentenek, mire vonatkoznak egyes képek, metaforák. Nem mindig érzik ezeken a tudatos költői alakítás, viszont olykor a spontán képalkotás sem befejezett, úgy tűnik, mintha abbahagyná az egyik metaforát, hogy helyet adjon egy egészen más térre vezető metaforáknak. Az így összetorlódó befejezetlen képek halmaza még inkább a sejtetés eszközüvé válik, s jó kifejezőjévé egy zaklatott belső világnak.

Nehéz volna meghatározni ennek a lelkiállapotnak az élményi alapját. Ez már annyira elszakadt a közvetlen behatástól, hogy a gondolatisággal átszövődött érzéskomplexum a tragédiának fantáziával előrevetített apokaliptikus képévé vált.

Az első öt versszak még egységesnek tűnik, de a hatodikkal már valami más kezdődik, a természeti képpel csak egy vékony szálon tartja a kapcsolatot. A költői kérdés hangsúlya nem azonos az előtte levő szakasz ugyanezen sorával; az értetleneknek szóló ismétlés ez, akik ilyen kérdéseket tesznek fel, mintha a hit akarattunktól függne; a virágkép azt jelzi: az elzárkózás a világ elől nem a külső tényezőktől függ. De hogy mi az „unt szél”, azt még sejtetni is nehéz. Erőszakkal kell kitépnie magát a hit öleléséből, úgy kell elriasztania magát a reménytől, hogy azonban mindez miért, azt a „*Fájdalom kell e világnak*” kezdetű szakasz volna hivatva megvilágítani, de az csak még tovább bonyolítja a kérdést, éreztet, sugall, a szimbólum felé mutat, de végképp elszakadni hasonlatalapjától mégsem tud. A *Sírárok* ciklusra általában jellemző, hogy a szimbólum-alkotó elemek egyike sem jut uralomra, így Vajda e versei csak közelítenek a szimbolikus költészet felé, de azt el nem érik. Példa erre a következő, a X. darab is.

„*Mikor a nap süt az égen*” kezdetű vers átlátszó, tiszta képsorai megmaradnak „képes beszédnek”, anélkül, hogy általános érvényű jelképpé sűrűsödjenek. Ilyenformán a vers „tartalma” egy bölcs tanáccsá zsugorodik: amíg irigykednek rád, addig örülj és használd ki, mert egyszerűcsak nem lesz mit irigyelni tőletek. Pedig nyilván több ennél a vers élményi alapja, az amit a ciklus IV. versének utolsó sorában mondott ki: „*Volt nyaram, s én — nem szerettem!*” . . . Az egyéni érzelmet azonban eltakarja az általánosító népies forma, s ez esetben nem fűzi hozzá magyarázatul, hogy magáról van szó. Ez úgysem növelné a vers értékét.

Nem meri még teljesen a képekre bízni Vajda verseinek sorsát, az új, a még szokatlan esz-köztől tart, hátha nem teszi érthetővé gondolatait, érzelmeit, ezért sokszor még erősen alátámasztja magyarázó részekkel, s talán ezért is tér vissza szinte ritmikus váltogatással a régebbi formákhoz. A ciklus XI. versében, ez álló-életképben leegyszerűsített hangon ismét a boldogság idilli világát festi, mint számára elérhetetlen életformát. A *Sírárok* VII. darabjában megfogalmazott „*Elfeledtem s tán azért / Birtam a világot*” tételt eleveníti fel újra.

A boldogságot árasztó zsánerrajzot azonban megszakítja a személyesre fordított kérdéskomplexum, amely most már a közéleti-költői szerep teljes feladását javasolja.

Könnyezésed, merengésed
Mit ér az emberiségnek?
Jobb, sirasd meg mult idődet,
Mely nem tér meg soha többet.

A nagyvilágból a kisvilágba visszahúzódás az eredménye a hosszú belső harcnak? Nem egészen. A költő sohasem tud nem-közösségi egyeddé válni, különösen nem a XIX. századi költő, s még kevésbé Vajda. A magánvilág javára eldöntött kérdésen belül újra és újra feltámadnak a vágyak: teljessé tenni az életet, s győztesnek lenni mind a két világban.

A „*Menj el innen, menj el messze*” (*Sírárok* XII.) kezdetű vers térbeli kategóriává alakítja az erősen belső, hitben gyökerező lelkitartalmat. A transzponálásban a helyhatározóknak van döntő szerepük. Az I. szakaszban: innen, messze; a II-ban: arra, merre, honnan; a III-ban: ott – határozott, mégis megnevezetlen hely. A költő önmagával folytatott vitájának célja éppen a dezorganizálás, a hitetlenség keltése. De ez nem sikerült maradéktalanul, részben mert ennek argumentumai sem határozottak, részben mert az utolsó szakasz már a menekülés értelmetlenségét, lehetetlenségét is magában rejti.

Nem különösen jelentős vers ez sem Vajda költészetében, sem a ciklusban, de mégis megállásra készítet: mennyire zsúfolt, hány fizikai és lélektani irányba mutat, s hogy elkanyarodik a szavak jelentésén alapuló régebbi költői irányzatoktól, az erdőbe menekülő vad allegóriájával pedig sajátosan Vajda János-i költeménnyé válik.

Az én-centrikus versek egy szép darabjában (XIII.) a tájrajzra épített leírás adekvátan érzékelteti Vajda lelkiállapotát. A vers ereje nem a pusztá hasonlatban, annak következetes végigvitelében van, hanem a hasonlat kibontásában, elmélyítésében. Legmegkapóbb a második szakasz fa-ember képe.

Lombtalan cser megraboltn,
Hajadonfő néz az égre,
Mintha elégtételt kérne

A lombtalanság a megrablottság érzetét kelti a költőben, ami sorsával azonosítva a veszteségérzést mélyíti benne tovább, finom, nem kítőző váddal párosítva. A kép szuggesztív ereje önkéntelenül csontváry *Magányos cédrusát* juttatja eszünkbe, szerteágazó csupaszságával, kereső karmozdulataival. Sajnos, ez csak egy pillanatra felmerülő és tovatűnő kép, amit nem követ több hasonló erejű ábrázolás. A szokványos és egyre inkább csak a költőre magára vonatkozó természeti környezet leírása epika szerepet játszik, cselekménysort egészít ki, magyarázó funkciója van. Egyébként törés is van a szél és költő viszonyában, nem egészen érthető miként válik a harmadik szakaszban még csúfot űző szél végül az egyetlen igaz barátá.

Vajda költői látásmódjának újszerűségét legszembetűnőbben a *Sírárok* XIV. verse mutatja. Fosszuk csak le az első szakaszról az első és az 5. sort, s csak a metaforát nézzük: Petőfitől egyenesen Adyig fut velünk a kép, s számunkra ezúttal pusztán a képi látás a lényeges. Vajda már 1853-ban így fog fel, alakít át egy érzést: látomássá, képsorrá válik az élmény. Ha ez jelentősebb, például történelmünkkel terhes nemzeti problémát zárna magába, azonnal Ady-képpé válna, az első és 5. sor más értelmet nyerne – szimbólummá súlyosodna.

A kép folytatása is tökéletes, törés nélküli, s ezúttal a megindított rohanás többet foglal magában, mint egy ifjú könnyelmű „vesztébe rohanását”. Ezúttal a kép többet is elbírna, mint amennyit az egyetlen mondatba futó három sor enjembement magába foglal.

Isméteelnünk kell, nem a kifejezés módjában, hanem az érzékelés új látás-kivetítésében van a kis vers újszerűsége. Megérdemli, hogy teljes egészében idézzük.

Mi vagy te eddig mult időm?
Egy járatlan nem ismert pusztaság.
A buja fűvön át
Sebes vágatva egy vad ló rohan:
„A kicsapongás.”
Hátán az elkapott gyerekekkel,
Ki hátra már rémülve pillant
Az átrohant
Kétségbeejtő messzeségre . . .

Mennyire lecsökken ez a száguldás, s milyen ismerős tájakon poroszkál ezek után a költő képzelet. A XV. vers kihegyezett népdalszerűsége, műköltészetre emlékeztető szimmetrikus elosztású gondolatmenetével semmi eredetiséget nem mutat. Az ismert fa-madár-remegő ág, az ellentétekre épített szerkesztés, a burkolatlan fenyegetés, amely sem meg nem ijeszt, sem meg nem hat, már nem folytatása az eddigi költői hangnak. Nem sokban különbözik ettől a ciklus XVI. darabja sem, talán hangulata egy fokkal hitelesebbnek érzik, amit különösen dalszerű zenéje mélyít el. Az egész vers azonban egyetlen szesszenet, nem oly mélyen a fájdalomkba vájó, mint a *Sirámok* néhány más darabja volt. Kérdésfeltevése: *S nem tudom kitől, de kérdem: | Ki temet el majdan engem?* . . . inkább költői kérdés, mint valóban feleletre váró, égető probléma.

Az egyetlen mondatba tömörített, epigrammatikus XVII. vers Petőfi *Felhők* ciklusának egyes darabjaira emlékeztet, különösen ég, csillag, sugár indítású első szakaszával, de a felcsattanó hang már inkább a Vajdáé. Azzá teszi az el nem érés, az elvesztés félelme és a vágyakozás felháborodással megerősödött hangja. Itt nem a panasz, a siránkozás uralkodik, hanem a perbeszállás az igazságtalan sorsral, szinte követelése a jogosnak érzett kívánság teljesítésének. A vers tulajdonképpen modern változata az eddig népi formába öltöztetett szerelmes verseknek, ott a szokásos természeti képek általánosságába ültette át szerelméhez szóló szavait, itt egy megszemélyesített fogalommal perlekedik. Ezzel némileg személytől független, felette álló erőhöz, egyenesen a sorshoz intézi szavait. Talán már itt megvan Vajda gondolatának az a magja, hogy az ő szerelme nem pusztán két ember akaratától függő érzélem, hanem — sors, eleve elrendelés, s most megkísérli azt követelésével a maga javára fordítani.

Céltalan holyongjam én át
A sivatag életet —
Te lehulj és elenyésszél —
S ne találj meg engemet?

A záró sor egyenesen kényszerít a kívánt gondolat kimondására: „az lehetetlen”.

„*Hej de nem így volt hajdanában*” kezdetű (XVIII.) vers nyíltan utal az előzményekre, van valamelyes számadás jellege, illik egy ciklus befejezéséhez. Számvetést rendesen forduló-pontokon s leginkább sikertelen kísérletek után készítünk. A *Sirámok* ciklus záróverse a végképp elmúlt ifjúság reményeivel számol le, kissé melankolikus, már nem követelőző, nem lázadó hangon, hanem némi bölcsességgel, az érettebb fej hevességtől mentes megnyugvásával. Illik ehhez a természeti képekben rejlő lágyság, amely a komoly és komor gondolatokat elviselhetőbbé enyhíti, de alapja az egésznek az a nagy jelentőségű felismerés: „. . . *szívemet hő napnak hittem, | Amely körül jár forog minden.*” Belátni azt, hogy nem miértünk áll a világ — nyílt bevallása ifjúságunk elmúlásának.

Az ifjúság elvont fogalmát s az abban élő reményeket és vágyakat térbelileg szemlélhető képekké alakítja át Vajda, így érzékelhetőbbé válik ettől való távolodása, s búcsúja a múlttól, ahova már nincs visszatérés.

A rengő ifju zöld levelek
Csak a távolból integetnek,
És várnak . . . És vár engem ott a
Mereven álló tilalomfa!

Úgy tetszik, mintha Vajda is eljutott volna a magánemberi és közéleti személyiség egységéhez, a versben nyoma sincs annak, hogy szétválasztaná a kettőt, csak gyanítani engedik a kitételek, hogy mikor melyikről van szó. „A zöld levélről azt gondolva, / Hogy koszorú lesz homlokomra . . .” nyilván közéleti dicsőségre céloz, míg a „ . . . néma galamb szerelme . . .” feltehetően a magánéletre utal, de szétbonthatatlan egységbe fonódnak egybe.

A „bús előérzet” beteljesedett, a kiűzetés egy világból megtörtént, s ez mindenképpen veszteség, vereség, de még nem tragédia; mert még nem maga a vég, most még csak „mintha”, csak sejtés, mint a *Sirámok* I. versében volt, a végső szó kimondása még messze van. Szemmel láthatóan ez a ciklus csupán előjátéka egy újabb lázas keresésnek, vívódásnak.

A csupa kérdés, az „élet”, a boldogság utáni szüntelen vágyakozás, a kételyek és lemondások, az elmúlás, a kifosztottság érzése a tárgyai ennek a ciklusnak. A visszatekintés és mérlegelés: az „érdemes volt?” kérdésének felmerülése, az ingadozás a boldogság és dicsőség között — a bizonytalankodás árulkodó jegyei.

Érthető ez elbizonytalanodás. A harmincadik éve felé közeledő költő, aki 21 éves korában megfenyegette a „honárulókat”, ítélkezett belső és külső ellenség felett, országos és nemzetközi kérdésekben nyilvánított véleményt, s aki kezébe vette a honvédő fegyvert is, biztos ítéletű, határozott ifjú volt. A bukással megváltozott körülmények között elveszti biztonságát — egyéni kérdéseiben. Úgy tetszik: annak idején a haza sorsának intézése könnyebb volt, mint most a saját életének irányítása. Valójában az történt, hogy magánéleti problémáit megelőzték a közélet fontosabb eseményei, s nem volt alkalma felkészülni, tapasztalatokat szerezni, s az 50-es években egyszerre zúdultak rá a nemzet és az egyéni életének problémái.

A forradalom és szabadságharc pszichózisa betöltötte a 48-as nemzedék egész életét, s abban csak másodsorban kaphatott helyet az egyéni érzelem, de az élet ezen értelmének bukásával Vajdában kettőzött erővel törnek fel a magánemberi vágyak.